

Juhász, Eszter¹ – Teperics, Károly²

Topográfiai ismeretek helye és szerepe a hon- és népismeret oktatásában

The place and role of topographic knowledge in the teaching of ethnography

ABSZTRAKT

A földrajz- és a néprajztudomány közös múltra tekint vissza. Kapcsolatuk és együttműködésük az oktatásban mindig jelen volt, és tetten érhető ma is. Jelen tanulmányunk célja, hogy a hon- és népismeret tantárgy oldaláról közelítsük meg a földrajz tantárgyat, kiemelt hangsúlyt helyezve a topográfiai ismeretekre. Ennek érdekében a tartalomelemzés módszerével a 2020-ban megjelenő módosított, közoktatást szabályozó dokumentumokat (NAT és kerettanterv) és a 2021-ben megjelent hon- és népismereti tankönyvet tekintettük át. A tanulmányban bemutatjuk, hogy a tankönyvben található térképek miként bővítik a topográfiai ismereteket, valamint ez a tudás hogyan építi a hon- és népismeret interdiszciplináris jellegét. Választ kívánunk adni arra, hogy milyen topográfiai nevek jelennek meg a tankönyvi szövegben és ezek az ismeretek hogyan épülnek egymásra tantárgyanként.

Kulcsszavak: földrajz, hon- és népismeret, oktatás, topográfia

ABSTRACT

Geography and Ethnography are intertwined disciplines; therefore, their connection and interaction have always been present in education. The current study approaches geography from an ethnographic perspective, focusing on topographic knowledge. In order to examine the amended documents that regulate public education since 2020 (the National Core Curriculum and the Framework Curriculum), as well as the textbook on ethnography published in 2021, the content analysis method was applied. The study presents how the maps in the textbook expand topographic knowledge and how that constructs the interdisciplinary character of ethnography. The aim is to point out what topographic names appear in the textbook and how this knowledge relates to both fields.

Keywords: Geography, Ethnography, education, topography

¹ PhD-student, University of Debrecen, Faculty of Arts, Doctoral School of History and Ethnography, 4032, Debrecen, Egyetem tér 1. Néprajzi Tanszék, eszterjuhasz7@gmail.com

² Associate professor, University of Debrecen, Faculty of Science and Technology, Institute of Earth Sciences, Department of Human Geography and Regional Development, 4032, Debrecen, Egyetem tér 1. teperics.karoly@science.unideb.hu

BEVEZETÉS

A néprajz felé irányuló társadalmi érdeklődés miatt a néprajzi ismeretek oktatási lehetőségei ismét előtérbe kerültek. Néprajzi ismeretek egyértelműen a hon- és népismeret tantárgy tudástartalmaiban tűnnek fel. (Baksa, 2009, 2021). Viszont a tárgy oktatásban betöltött szerepe speciális helyzetű, mivel a néprajzos témák más tantárgy követelményei között is megjelennek, például a történelem, a földrajz, az ének-zene, a magyar nyelv és irodalom és a környezet-, illetve a természetismeret tantárgyakban (Ágh, 2009). Következésképpen hangsúlyos a tudásátadás során az összefüggések megláttatása, az interdiszciplináris jelleg erősítése. A tanulmányban a hon- és népismeret tantárgy interdiszciplináris kapcsolatai közül a földrajz tantárggyal való kapcsolatát vizsgáljuk.

A néprajz és földrajz közötti kapcsolódás múltja a tudományterületek kialakulásának kezdetéig vezethető vissza. A szoros viszony az írott és a szóbeli népi kulturális jegyek gyűjtéseiből, illetve az emberföldrajz sajátosságaiból állt össze (Keményfi, 2004). Közös örökségnek számítanak a földrajzi felfedezések, az utazók leírásai, az országleírások, a korai statisztikai jellegű lexikonok eredményei (Keményfi, 2004; Kósa, 2001; Dékány, 1925). A korai kapcsolatból kiindulva arra kerestük a választ, hogy napjaink közoktatásában felfedezhető-e a két tantárgy közötti kölcsönhatás. Abból a következtetésből indultunk ki, hogy a hon- és népismeret előfutára a földrajznak. A hon- és népismeret tantárgy oktatását ugyanis a hatodik évfolyamra ajánlja a kerettanterv. Így feltételezhető, hogy közös tartalmai révén alapot nyújt a későbbi földrajz tantárgynak. A hipotézis bizonyítása végett szükségesnek láttuk az oktatást szabályozó dokumentumok hon- és népismeretre vonatkozó részeinek, valamint a tárgyhöz készített új tankönyvnek az áttekintését. Számos közös tartalom közül a topográfiai nevek megjelenési céljaira korlátoztuk az elemzést.

KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

A hon- és népismeret / honismeret / szülőföldismeret vizsgálata számos kutatás témáját adta. Interdiszciplináris tulajdonsága miatt megközelíthető többek között a földrajztudomány szemszögéből is. Ezt bizonyítják az első honismereti kiadványok, melyek egy-egy vármegye tájainak ismertetésével kapcsolódtak a földrajz oktatásához (Csorba, 2000; Baksa, 2009).

A honismeret középpontba kerülése német területekről eredeztethető, magát a fogalmat is a német *Heimatkunde* szóból származtatják (Karl, 1929). Az 1916-os tantervjavaslat hazánk honismeretét helyezte előtérbe, ezáltal a földrajzoktatásban is egyfajta szemléletbeli változást eredményezve. A honismeret oktatásával az ember és a környezet közötti értelmi és érzelmi kapcsolatot, vagyis a lokális identitást kívánták hangsúlyozni (Fodor, 1926). Éppen ezért volt jelentős 1920. év utáni oktató-nevelő munkában a megmaradt és az elcsatolt részek alapos felfedezése, az értékek tudatosítása (Baksa, 2009). Több kutató is határozottan megfogalmazta a honismeret fontosságát és jelentőségét az oktatásban (Cholnoky, 1923; Márton, 1927; Fodor, 1926; Udvarhelyi, 1938). A helytörténeti tankönyvek mellett

módszertani kiadványok is jelentek meg, bemutatva a hazai tájakat (Bodor, 1935; Fodor, 1926; Végh, 1942; Tálasi, 1937; Bálint, 1934).

Az 1940-es években Ortutay Gyula *Kis magyar néprajz* című könyve, mint segédkönyv főleg a gyűjtőmunkát végző középfokú iskolások számára volt meghatározó (Baksa, 2009). A honismeret 1949 után számos korlátozó tényező között jelenhetett csak meg az oktatásban.³ Az 1960-as években a lakóhelyismerettel kapcsolatos tudástartalmak a környezetismeret tantárgyban tűntek fel. A lakóhelynek és környékének megismerésére fordítható óraszámot jelentősen növelte az 1972-es tantervmódosítás, az úgynevezett tananyagcsökkentés. A honismereti tartalmakhoz sorolhatjuk az 1970-es években a földrajzi ismeretek mellett a foglalkozások, párt- és tanácsszervek működésének bemutatását is (Rigó, 2013). A szocializmus időszakában a néprajz és a szülőföld felé irányuló érdeklődési hullámot egyaránt az 1970-es évekhez kötik (Baksa, 2009). Ennek az új érdeklődési irányzatnak tulajdonítják az oktatásban a kézművesség gyakorlati alkalmazását. Az időszak kiemelkedő néprajzos munkája Kósa László és Szemerkenyi Ágnes által írt *Apáról fiúra* című kötet, mely a honismeret fontosságára hívta fel a figyelmet 1973-ban. A honismeretet az 1978-as gimnáziumi tantervben fakultatív tantárgyként jelölték meg. A néprajz oktatásban betöltött szerepe ebben az időben a néprajztudósok körében is lényeges témát jelentett. A kutatók közül kiemeljük Andrásfalvy Bertalant, aki az 1980-as években, több munkájában is foglalkozott a néprajz és a népművészet iskolai és iskolán kívüli lehetőségeivel (Andrásfalvy, 1983; Baksa, 2009). Az 1980-as évek jelentőségét az oktatásban újra megjelenő népismeret és népművészet jelentette (Baksa, 2009).

A rendszerváltás után ismételen előtérbe került a hagyományápolás és a honismeret oktatása. Így az 1990-es években bevezetett Nemzeti alaptantervekben a nemzeti hagyományokra, a nemzeti azonosságtudat fejlesztésére, a nemzeti önismeret és hazaszeretet elmélyítésére építettek. A 2000-es években megjelenő hon- és népismereti tankönyvek közül kiemeljük a Makádi Mariann és Taraczközi Attila (2006) által írt *A Föld, amelyen élünk* című taneszközöket. Jellemzőjük a nagy számban előforduló földrajzi ismeretek jelenléte a hon- és népismereti tartalmakban. A két tantárgy között lévő kapcsolattal Makádi Mariann is behatóan foglalkozott (Makádi, 2002).

A hon- és népismeret oktatásban betöltött szerepéről és lehetőségeiről számos összefoglalás készült (Baksa, 2016; Bihari Nagy, 2016; Gécziné Laskai, 2013, 2011). A tantárgyközi kapcsolatainak feltárása folyamatos témát szolgáltat a tudományok művelőinek (Gyúroné Szenka, 2018). A bemutatott szakirodalmi témához kapcsolódik a jelen tanulmány is, mellyel képet kívánunk adni a hon- és népismeret tantárgy topográfiai nevekkkel kapcsolatos álláspontjáról.

³ A XX. század elejétől (1911-1948 között) megjelenő földrajztankönyvek néprajzi ismerettartalmainak bemutatásával foglalkozott a néprajztudomány szemszögéből, Baksa Brigitta és Gécziné Laskai Judit is (Baksa 2009.; Gécziné Laskai 2013.).

MÓDSZEREK

Kutatásunk módszere a közoktatást szabályozó dokumentumok (Nemzeti alaptanterv és kerettanterv) és az új hon- és népismereti tankönyv tartalomelemzése. A módszerrel a NAT és a kerettanterv hon- és népismeret tantárgyról szóló részeiben a topográfiai nevek előfordulásáról gyűjtöttünk információkat. A közoktatást szabályozó dokumentumok mellett a hon- és népismeret tantárgyhoz tartozó *Szülőföldünk* című tankönyvet szintén a topográfiai nevekre fókuszálva vizsgáltuk.

A metódus kiválasztásában lényeges volt, hogy a szövegek mögöttes tartalmából le tudjuk vonni az ún. láthatatlan következtetéseket (Kérdő, 2008; Krippendorf, 1995; Antal, 1976). Így arra koncentráltunk, hogy a közoktatást szabályozó dokumentumokban és a tankönyvben milyen mértékben, kontextusban és milyen irányelveket követve jelennek meg topográfiai ismeretek.

A mennyiségi és rendszerezési részekben a MAXQDA szövegelemző szoftvert használtuk. A program egy olyan átlátható felületet biztosított, amelyben a topográfiai neveket kezelni tudtuk megfelelő csoportok létrehozásával. A felmérés célja, hogy megerősítsük vagy cáfoljuk azt a kijelentést, hogy a hon- és népismeret topográfiai tartalmai megalapozzák a földrajz tantárgy által közvetített topográfiai ismereteket az alapfokú oktatási rendszerben.

EREDMÉNYEK

A közoktatást szabályozó dokumentumok elemzése alatt a 2020-ban módosított Nemzeti alaptantervet és kerettantervet értjük. A vizsgálatban a tartalmi irányítás bemeneti eszközeként szolgáló dokumentumok hon- és népismeretre vonatkozó leírásaira fókuszáltunk. A makro szintű iratok mellett a 2020-as NAT-hoz készített tankönyvet is bevontuk a vizsgálatba. Az elemzésben a topográfiai ismeretekre koncentráltunk, mivel ezek hozzájárulnak a térszemlélet formálásához és a térbeli tájékozódás fejlesztéséhez. A tanulmány további részében ismertetjük a közoktatást szabályozó dokumentumok és a tankönyv elemzéséből levont következtetésünket.

Közoktatást szabályozó dokumentumok elemzése

A hon- és népismeret és a földrajz tantárgyak egyaránt arra *törekcszenek*, hogy felkeltsék a tanulók érdeklődését a világ, a természeti környezet és az emberek életmódja iránt. A földrajz tantárgy speciális szerepe a természet- és társadalomtudományokba való integrálódásban mutatkozik meg (Varjas, 2021; Teperics, 2015; Kapusi, 2021; Seres, 2021). A hon- és népismeret tantárgy specifikus jellegét pedig annak összetettségében kell keresnünk. A topográfiai nevek megjelenésére és az irányelvekre koncentrálna bizonyítani, illetve cáfolni szeretnénk azt a kijelentést, miszerint a hon- és népismeret megalapozója a földrajz tantárgynak.

Nemzeti alaptanterv

A 2020-as Nemzeti alaptanterv a hon- és népismeret tantárgy tanrendi beillesztésében változtatott, így intézményi döntés keretében az 5–8. évfolyamok bármelyikén tanítható, de a kerettantervi ajánlás a 6. évfolyamra szól. A hon- és népismeret egy tanórával növelte a tanulók alapóraszámát, mivel a *Történelem és állampolgári ismeretek műveltségterület 5–6. évfolyamos* alapóraszámából egy tanórát jelent azzal a kritériummal, hogy az óraszám át is csoportosítható a 7–8. évfolyam alapóraszámába (NAT, 2020).

A földrajz tantárgy, a *Természettudomány és földrajz* műveltségi területen belül az alapfokú képzés szakaszai közül a 7–8. osztályban jelenik meg. Az óraszámok tekintetében 7. évfolyamon heti kettő, 8. évfolyamon heti egy órában (NAT, 2020).

A két tantárgy nem párhuzamos az *évfolyamok* tekintetében, de a tudástartalmak szoros kapcsolódást teremtenek: például a térszemlélet és a táji jellegzetességek. A térképek használatában, a szülőföldhöz és a magyarsághoz való kötődés, környezettudatos szemlélet kialakításában, a közvetlen lakókörnyezet felfedezésében, valamint Kárpát-medence és Magyarország tájainak megismerésében egyaránt hasonló célokat találunk.

A hon- és népismeret olyan ismereteket közvetít, amelyek a legtöbb alsó tagozatos tantárgyban (magyar nyelv és irodalom, természetismeret stb.) megjelennek (NAT, 2020). Éppen ezért a tárgy jelentősége a 6. évfolyamon az előzetes tudás rendszerbe illesztése, az összefüggések megláttatása (NAT, 2020). A topográfiai tartalmak szintén ebbe a csoportba tartoznak. A térképek által közvetített tartalmak a környezetismeret tantárgy 3–4. évfolyamának követelményei között is szerepelnek. Ezáltal a pedagógus feltételezheti a hon- és népismeret tanórán, hogy a tanulók ismerik hazánk szomszédos országait, felszínformáit és a nagytájait. Ennélfogva a hon- és népismeret tantárgy *épít az előzetes ismeretekre, kiegészítve azokat a magyar nyelvterület hagyományaival és történelmi emlékeivel*. A NAT-ban a tájegységek elhelyezkedésének meghatározása során az alábbi topográfiai neveket olvashatjuk: Kárpát-medence és Magyarország.

Kerettanterv

A kerettanterv követve az alaptantervet, részletesen megszabja az elsajátítandó tartalmakat és a kimeneti követelményeket. Meghatározza a tantárgyak műveltségi területét, valamint az előírt óraszámot. A hon- és népismeret tantárgy a *Történelem és állampolgári ismeretek műveltségterülethez* tartozik. Az 1. ábrán a hon- és népismeret tantárgy témakörei és az óraszámok láthatóak a 2012-es és 2020-as évekre tagolva. A tárgy alapóraszámja 34 óra, heti lebontásban 1 tanóra, ajánlottan a 6. évfolyamon (Kerettanterv, 2020). A 2020-as módosítások a témakörök megfogalmazásaiban, a címek egyszerűsödésében, illetve az óraszámok megváltozásában láthatóak.

A tantervi módosítások során három témakörre szűkült az ismeretanyag: *Az Én világom, Találkozás a múlttal és Örökségünk, hagyományaink, nagyjaink* (Kerettanterv, 2020; Baksa, 2021).

1. ábra: Hon- és népismereti témakörök áttekintő táblázata
 Figure 1. Ethnography topics overview table

Hon- és népismeret kerettanterv 2012		Hon- és népismeret kerettanterv 2020	
Témakör	Óra	Témakör	Óra
Az én világom I.	2	Az én világom	6
Az én világom II.	2		
Találkozás a múlttal I. A paraszti ház és háztartás, a ház népe. Népi mesterségek	5	Találkozás a múlttal A paraszti háztartás Ünnepek, jeles napok Életmód	20
Találkozás a múlttal II. A hétköznapok rendje (táplálkozás, ruházat, életvitel)	6		
Hagyományos és népi(vallási) ünnepeink eredete és szokásrendje. Jeles napok, ünnepi szokások a paraszti élet rendjében. Társas munkák, közösségi alkalmak	12		
Magyarok a történelmi és a mai Magyarország területén. Néprajzi tájak, tájegységek és etnikai csoportok hon- és népismereti, néprajzi jellemzői a Kárpát-medencében és Moldvában. A hazánkban élő nemzetiségek	5	Örökségünk, hagyományaink, nagyjaink	8
Összesen	32	Összesen	34

Forrás: <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-hon-es-nepismeret-tantargy-tanitasahoz.pdf>

Source: <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-hon-es-nepismeret-tantargy-tanitasahoz.pdf>

A kerettantervben is helyet kapott a vitakészség, az önálló információgyűjtés, a szövegértési, szociális, vállalkozói, kommunikációs és esztétikai kompetencia fejlesztése, melyek egyaránt hozzájárulnak a kulturális értékek, a kulturális identitás tudatosításához és megőrzéséhez.

Az *én világom* című témakör a lokális közösséghez való tartozást és a közvetlen környezetben található értékek megismertetését tűzte ki célul, mint például a szűkebb lakókörnyezet épített örökségét és a természeti értékek megbecsülését. A kapcsolódó fejlesztési feladatokban – az épített és természeti környezet és a helytörténet megismerésében – a lakóhely központi szerepet tölt be.

A *Találkozás a múlttal* című témakör leckéiben a család, a nemzedékek életmódja, az ünnepek, a paraszti háztartás jellemzői, a szűkebb-tágabb lakóhely természeti környezete egyaránt megtalálható. A természeti környezet megismertetése és a különböző tájakon élő emberek eltérő életmódja közötti összefüggések meglátása szintén kiemelkedő fejlesztési terület.

Az *Örökségünk, hagyományaink, nagyjaink* című tematika a néprajzi tájakra, tájegységekre, a lokális értékek megismerésére helyezi a hangsúlyt. Jelentősége abban áll hogy itt jelenik meg a legtöbb topográfiai ismeret. A leckék hazánk természeti értékeinek, épített örökségeinek, a néprajzi

tájaknak és tájegységeknek jellemzőivel foglalkoznak. A fejlesztési feladatokban Magyarországon és a Kárpát-medencében fekvő tájak, tájegységek néprajzi jellemzőinek bemutatására is sor kerül. A topográfiai neveket tekintve, a kerettantervi leírásban az alábbiak találhatóak: Magyarország, Kárpát-medence, Dunántúl, Felföld, Alföld, Erdély, Moldva.

A kerettantervi, földrajzos témakörökben is érezhető a hon- és népismeret tantárggyal való kapcsolat. Gondoljunk a 7–8. évfolyamon a *Közvetlen környezetünk földrajza, Magyarország földrajza, a Kárpát-medence térsége* című földrajzos témakörökre.

A topográfiai tartalmak nemcsak a hon- és népismeret órákon, hanem a környezetismeret és a természetismeret tanórákon is feltűnnek, megteremtve a tárgyak közötti egymásra építkezés lehetőségét. Az előzetes tudás kapcsán a természet- és környezetismeret tantárgyak szerepének feltérképezése egyaránt indokolt a topográfiai tartalmak tekintetében. A környezetismeret tantárgy 3–4. évfolyamon heti egy tanóraban, a természettudomány 5–6. évfolyamon heti 2 tanóraban jelentkezik. A topográfiai ismeretek megalapozása már a 3. évfolyamos környezetismereti órákon elkezdődik, figyelembe véve az életkori sajátosságokat és igényeket. Így a térkép fogalma és használata már nem jelent teljesen új információt a hon- és népismeret órákon, mivel a környezetismeret tantárgy 4. évfolyamos követelményei között Magyarország nagytájaival kapcsolatos domborzati térképet kell használni. A térképek mellett a saját lakóhely kulturális és természeti értékeivel egyaránt foglalkoznak. Vagyis a hon- és népismeret tantárgy topográfiai tartalmaihoz jelentősen hozzájárul a környezet- és természetismeret tantárgy.

A hon- és népismereti tankönyv topográfiai tartalmai

A hiányos személyi feltétel miatt a tankönyv lényeges eszközzé vált a hon- és népismeret oktatásban (Baksa, 2021). A néprajzi ismerettartalmakat magukban foglaló hon- és népismereti tankönyvek a 2000-es évek elejétől jelentek meg. Ismervük, hogy mindig az aktuális tantervi előírásokhoz idomultak, így nem meglepő, hogy a 2020-ban módosított NAT és kerettanterv alapján Baksa Brigitta elkészítette az új hon- és népismereti tankönyvet, a *Szülőföldünk. Hon- és népismeret 6. évfolyam* címmel. A tankönyvet az Oktatási Hivatal adta ki 2021-ben a hozzákapcsolódó melléklettel (*Szülőföldem napló*) együtt.

A tankönyv a tanítási folyamat sikerességéhez járul hozzá, természetesen a szemléltetőanyagok, valamint a tanár felkészültsége mellett. Emiatt a legújabb hon- és népismereti taneszköz áttekintését alapvető lépésnek tartjuk vizsgálatunkban. A tankönyvi elemzéssel lehetőség nyílik a tantárgy oktatási helyzetének és a földrajz tantárggyal való kapcsolatának a feltárására. A topográfiai ismeretek, a térképismereti képességek fejlesztése egy folyamatnak a része, amely az alsó tagozaton a környezetismeret órákon kezdődik, a felső tagozaton a természetismeret és a hon- és népismereti, valamint a természettudományos órákon folytatódik (Makádi, 2005). Ezáltal a hon- és népismeret tantárgy egyik fő feladata az ismeretek újbóli felidézése, a megerősítő folyamathoz való kapcsolódás.

A vizsgált tankönyv topográfiai ismeretei legnagyobb számban az *Örökségünk, hagyományaink, nagyjaink* című fejezetben tűnnek fel. Az említett fejezet a nagytájakkal és azok néprajzi ismerettartalmaival foglalkozik. A néprajztudományban a nagytájak során négy hagyományos területi egységet jelölnek: a Dunántúlt, az Alföldet, a Felföldet és Erdélyt (Kósa, 1998; Borsos, 2011). A tankönyvben az *Alföld, Dunántúl, Felföld* (Észak-Magyarország, Felvidék⁴), keleti magyar nyelvterület kapcsán *Erdély és Partium* (Részek), valamint a Kárpátokon kívüli területről *Bukovina és Moldva* tájak ismertetését olvashatjuk. A leckékben a nagytájak közül legtöbbször, 31 alkalommal az Alföld, a legkevesebbszer, 1 alkalommal a Dunántúli-középhegység jelenik meg.⁵ Az elnevezések és a tájhierarchia alapján látható a néprajzi értelmezések dominanciája. A topográfiai nevekkal kapcsolatosan a Kósa László által kialakított négy jellegzetes kutatási irányt követjük, melyek a népi kultúra területi kereteinek értelmezésével kapcsolatosak. Így a topográfiai nevek egyrészt *történeti–népi táj- és vidéknevek* közé sorolhatók. Itt elsősorban a természetföldrajzi alapú népi tájnevet értjük. Ide kapcsolódik számos táj- és vidéknév, mint Bodroghöz, Szigetköz, Kalotaszeg. A második irányt a *népnévhez hasonló nevet viselő csoportok* vizsgálata jelenti. Ezzel kapcsolatosan Győri Róbert is leírja, hogy a csoportnak két ellentétes típusa van: az egyiknél közös a jogi meghatározás, a közös identitás és a környezetüktől való elkülönülés. Ide tartoznak a székelyek, a hajdúk, a jászok. E csoportok településnevei (hajdúvárosok, székely székek) mellett a területi elhelyezkedésüket szintén ismerteti a tankönyv. A másik ellentétes típushoz tartoznak a környezet által különbözők, amelyeknek a neve negatív hangvételű gúnynévből ered, például palócok, csángók, matyók. A településnevek említésével itt is találkozhatunk, valamint a területi elhelyezkedésük térképes megjelenítésére is sor kerül a tankönyvben.

A harmadik vizsgálati irányt a *földrajzi régiók és zónák néprajzi vizsgálata* jelenti. Olyan tájakról van szó, amelyek adott földrajzi határok között élő lakosság népi kultúrájáról kívánnak teljes képet adni: Őrség, Hajdúság. A negyedik irányt pedig a *kulturális jelenségek térbeli elterjedésének vizsgálata* jelöli. Ennek értelmében a tájfogalmak földrajzilag körülhatárolható egységeket jelentenek, azonban ebben az irányban nem a földrajzi szempontok az irányadók, hanem a kulturális jelenségek és elemek elterjedései (Győri, é.n.; Kósa, 1998).

A négy vizsgálati módszer közös tulajdonsága, hogy azok egyenlő súlyúak, a tájakat nem lehet egyetlen tényezővel jellemezni, habár a kulturális elem kitüntetett szerepben van mindegyik esetben (Győri, é.n.). A megközelítési módok alapján Kósa megalkotta a néprajzi táj fogalmát: „*A táj olyan területegység, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek és ezáltal elválik környezetétől.*” (Kósa, 1998). A Kósa-féle tájdefiníció szoros viszonyt feltételez az emberföldrajz tájfogalmával, pontosabban a Kádár Lászlóféle tájfogalommal.

A tankönyvben a tájak ismertetése során a természeti környezet és a táji adottságok kerülnek előtérbe. A táj és az ember közötti kölcsönhatás értelmezése alapján az ember tájformáló szerepére, valamint az emberi életet meghatározó környezeti viszonyokra térnek ki. Ezért is jelentős a vízrajzzal kapcsó-

⁴ A tankönyvben egyaránt használják Felföld kapcsán az alábbi elnevezéseket.

⁵ Dunántúl sajátos helyzete alapján földrajzi értelmezésben nem a magyarországi nagytájak körébe tartozik, úgymint a Dunántúli-középhegység és a Dunántúli-dombság. A néprajztudomány viszont része a négy hagyományos nagytájnak.

latos nevek előfordulása a tankönyvi leírásokban, melyek jelentősége többnyire a pozicionálásban és a viszonyításban keresendő. A tankönyvben olvasható folyó- és tónevek a Kárpát-medencére terjednek ki: például Duna, Tisza, Zagyva, Tarna, Szamos, Aranyos, Szeret, Balaton, Fertő tó.

A topográfiai ismeretek végett szükséges a *Szülőföldünk* című tankönyvben áttekinteni a térképeket is. Jelentőségük a szemléltetésben, a térben való tájékozódásban és az ismeretek alátámasztásában érezhető. A tankönyvben található térképek közül az infografikai térképeket emeljük ki. A tankönyv egyik leghangsúlyosabb infografikai ábrájának az épített örökségeinkhez kapcsolódó változatot tartjuk. A másfél oldal terjedelmű térképes ábrán a mai országhatáron belül található épített örökségekre helyeződik a hangsúly. Kiemelkedően fontos ennek a térképnek a megjelenítése. Egyrészt Magyarország nagytájait – Alföld, Kisalföld, Északi-középhegység, Dunántúli-középhegység, Dunántúli-dombság, Alpokalja – mutatja be. Másrészt a tankönyvben csak ez a térkép köthető a földrajzi nagytájak témakörhöz (2. ábra).

2. ábra: Nagytájak és az épített örökségek
Figure 2. Large landscapes and built heritage

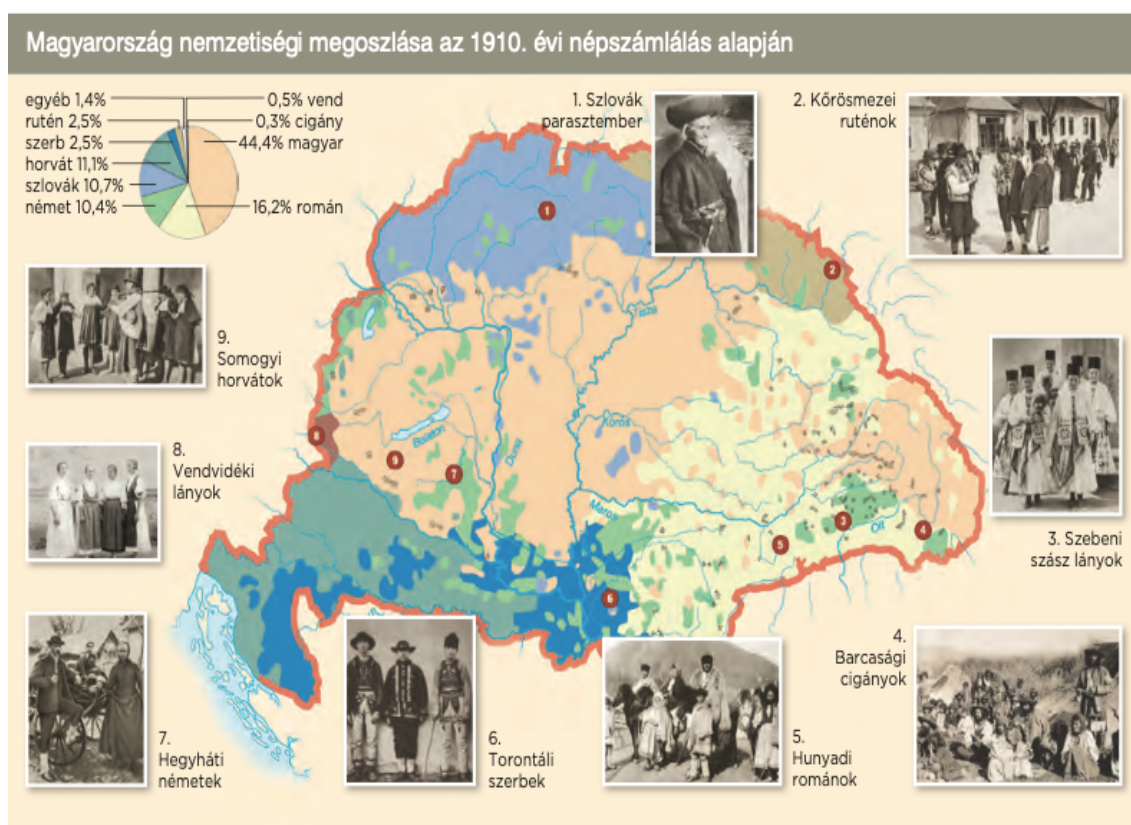

Forrás: Szülőföldünk tankönyv (Baksa, 2021)
Source: Szülőföldünk textbook (Baksa, 2021)

Az infografikai térkép alapján egyértelmű, hogy a tájak elnevezései nem követték a névváltozásokat, amelyek azóta a nagytájakkal kapcsolatosan létrejöttek (Csorba, 2020). Gondoljunk csak a Dunántúli-középhegység, illetve Dunántúli-középhegyvidék névváltozásra! Tehát a hon- és népismeret tantárgyban sem alkalmazzák az új nevezéktant, hiszen abban a meglátásban már Kárpát–Pannon-térségnek neveznék és további tájalrendszerre tagolnák: Kárpátok, Alpok és Pannon-medence (A földrajztanításban sem jelenik meg az új nevezéktan. Makádi, 2020; Csorba, 2020).

A tájakról szóló leckék között szerepel a nemzetiségek helyzetét ismertető infografikai térkép. Sajátossága a Kárpát-medence lépték, valamint az 1910. évi népszámlálás helyzetét ismertető adatok feltüntetése. A nemzetiségek területi elhelyezkedését egy-egy sajátos viseletről készült fényképpel, valamint a nemzetiségek megoszlásának diagramos arányával egészíti ki (3. ábra).

3. ábra: Magyarország nemzetiségi megoszlása az 1910. évi népszámlálás alapján
 Figure 3. Ethnic distribution of Hungary based on the 1910 census

Forrás: Szülőföldünk tankönyv (Baksa, 2021)
 Source: Szülőföldünk textbook (Baksa, 2021)

A képekkel, ábrákkal bővített térképek jelentősége a képzetalkotás és a gondolkodás fejlesztésében keresendő, melyet a tankönyv által ismertetett térképek is alátámasztanak. A vizualizáció központisága kiemelkedő a tudástartalmak átadásában, ugyanis a színes ábrák, képek magukban hordozzák a vizuális beállítottságban rejlő tanulási lehetőséget (Teperics, 2015).

A néprajzi nagytájakat külön-külön bemutató térképek mellett a Kárpát-medence nagytájit, illetve országait is egészében ábrázolja a 4–5. ábra.

4. ábra: Kárpát-medence területi megoszlása az első világháború után
Figure 4. Territorial distribution of the Carpathian Basin after the First World War

Forrás: Szülőföldünk tankönyv (Baksa, 2021)
Source: Szülőföldünk textbook (Baksa, 2021)

A tankönyvi térképek nagytáj ábrázolásai egyértelműen a néprajzi értelmezéshez alkalmazkodnak. A térkép érdekessége a tájhatárokat kiemelő különböző színek használata. A színek, bizonyos tájak esetében a felszíni jellemzőkre utalnak, néhány táj esetében, például Felföld esetében, a területi elhelyezkedés kékes, szürkés, lilás színnel van ábrázolva (5. ábra). Az 5. ábrán látható színekkel kapcsolatosan elmondható, hogy azok nem egyeznek az általános felszíninformát jelző színekkel (Makádi, 2020).

5. ábra: Nagytájak Kárpát-medencében
Figure 5. Large landscapes in the Carpathian Basin

Forrás: Szülőföldünk tankönyv (Baksa, 2021)
Source: Szülőföldünk textbook (Baksa, 2021)

A *Szülőföldünk hon- és népismereti tankönyv 6. évfolyam* című tankönyvben összesen 11 darab térkép található, melyek közül egy térkép a *Találkozás a múlttal* témakörben, tíz térkép az *Örökségünk, hagyományaink, nagyjaink* című témakörben a néprajzi tájakkal kapcsolatosan jelenik meg. A térképek közül három infografikai ábra. A tankönyvben található térképek között helyet kaptak a

természeti és épített örökségeket, a nemzeti parkokat bemutatók is. A topográfiai nevek mellett a térképek is főleg a Kárpát-medencére terjednek ki, ismertetve az aktuális néprajzi nagytáj területi megoszlását. Kijelenthetjük, hogy a tájakkal kapcsolatos gondolkodásnak ebben a tankönyvben a Kárpát-medence jelenti az alapot.

KÖVETKEZTETÉSEK

A hon- és népismeret és a földrajz tantárgyak egyik lényeges kapcsolódási pontját a topográfiai nevek jelentik, amelyek a vizsgált dokumentumokban és a nyomtatott taneszközökben is jelentős számban megmutatkoztak. A topográfiai nevek és tájak térképes megjelenését a hon- és népismereti szabályozókon és a tankönyveken keresztül ismertettük. Arra kerestük a megerősítő, illetve cáfoló tényeket, hogy a hon- és népismeret megalapozója-e a földrajznak. A válaszokat a topográfiai tartalmak gyűjtésében és megjelenésük céljainak feltárásában láttattuk.

A topográfiai tartalmak kiemelt szerepet játszanak, és az egymásra építkezés lehetőségét teremtik meg a környezetismeret, a természetismeret, a hon- és népismeret és a földrajz tantárgyak között. Ezáltal azt a következtetést vontuk le, hogy a hon- és népismeret bizonyos mértékig megalapozza a Kárpát-medencére kiterjedő topográfiai ismereteket a földrajz tantárgy számára, azonban elsősorban a néprajztudomány által képviselt értelmezéseket jeleníti meg.

A térképek, topográfiai nevek és népi jellemzők együttesen egy összefüggő rendszert alkotnak, hozzájárulva a térszemlélet fejlesztéséhez, a kis- és középtájak komplex módon, több szempont alapján történő megközelítéséhez. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a hon- és népismeret tárgy térszemlélet fejlesztéséhez és a tájak komplex módon való megértéséhez nagyban hozzájárulnak a környezetismeret és a természetismeret tantárgyak topográfiai tartalmai. A táj ismertetése a vizsgált tankönyvben a természeti környezet és a táji adottságok által jelenik meg, nagy hangsúlyt helyezve a táj és az ember közötti együttműködésre (Kiss & Bugya, 2014).

Összességében úgy véljük, szükséges hangsúlyozni a topográfiai tartalmak oktatásának fontosságát, mivel ezek olyan tudástartalmak, amelyek a tantárgyak közötti együttműködés mellett hazánk értékeinek megismerésére helyezik a hangsúlyt.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ágh, Zs. (2009). *A hon- és népismeret modul tantárgy „A” változat bevezetésének tapasztalatai*. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/tantargyak-helyzete/agh-zsofia-hon>
- Andrásfalvy, B. (1983). Mit jelenthet a néphagyomány a jövő műveltségében? *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 28, 241–251.
- Antal, L. (1976). *A tartalomelemzés alapjai*. Magvető Könyvkiadó.
- Baksa, B. (2009). *A néprajzi ismeretek oktatásának múltja és jelene*. [Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem]. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/baksabrigitta/diss.pdf>

- Baksa, B. (2016). A hon- és népismeret oktatásának lehetőségei. *Honismeret*, 44(2), 34–39.
- Baksa, B. (2020). *Útmutató a hon- és népismeret tantárgy tanításához a 2020-ban kiadott Nemzeti alaptanterv és kerettantervek alapján*. <https://www.oktatas2030.hu/wp-content/uploads/2020/10/utmutato-a-hon-es-nepismeret-tantargy-tanitasahoz.pdf>
- Baksa, B. (2021). *Szülőföldünk. Hon- és népismeret 6. évfolyam*. Oktatási Hivatal.
- Bálint, S. (1934). *Néprajz és nevelés*. Szeged.
- Bihari Nagy, É. (2016). A népismeret tanítása, oktatása. In Bihari Nagy, É., Keményfi, R., Kavecsánszki, M., & Marinka, M. (szerk.), *Diptichon*. (pp. 622–641). Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék.
- Bodor, A. (1935). *Honismeret könyve*. Magyar Társaság Falukutató Intézete.
- Borsos, B. (2011). A magyar népi kultúra régiói 1. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. M-Érték Kiadó Kft.
- Cholnoky, J. (1923). Lakóhelyünk környékének földrajzi tanulmányozása. In Gróf Teleki, P., & Varga Gy. (szerk.), *Modern földrajz és oktatása*. (pp. 164–168.). „Studium”
- Csorba, Cs. (2000). Gondolatok a honismeret oktatásáról. *Honismeret*, 28(1), 10–18.
- Csorba, P. (2020). Az új Nemzeti Atlaszban szereplő földrajzi tájbeosztás nevezéktanának alapelvei. *GeoMetodika*, 4(1), 5–17.
- Dékány, I. (1925). A földrajzi ismeretszerzés kezdetei. *Földrajzi Közlemények*, 53, 24–27.
- Fodor, F. (1926). *A szülőföld és honismeret könyve*. Borsod-Gömör-Kishont Vármegye Közönsége.
- Gécziné Laskai, J. (2011). Hagyományközvetítés tankönyvvel. Hon- és népismeret tankönyvek az általános iskola 5–8. évfolyamán. *Honismeret*, 39(2), 22–24.
- Gécziné Laskai, J. (2013). *Hagyományismereti tankönyvek (Hagyományismereti tankönyvek elemzése az általános iskola 5–8. évfolyamán)*. [Doktori értekezés, Eötvös Loránd Tudományegyetem]. <https://docplayer.hu/43971205-Geczine-laskai-judit-hagyomanyismereti-tankonyvek.html>
- Győri, R. (é.n.). *A történeti régió fogalma*. http://geogr.elte.hu/TGF/TGF_Cikkek/gyori.pdf
- Gyúróiné Szenka, D. (2018). *Tantárgyközi kapcsolatok a hon- és népismeret oktatásában*. [Szakdolgozat, Debreceni Egyetem].
- Kapusi, J. (2021). A kétszintű földrajz érettségi vizsgálata a célnyelvűség szemszögéből – eredmények, kihívások, tapasztalatok. *Modern Geográfia*, 16(4), 25–47. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.04.02>
- Karl, J. (1929). A honismertetésről. *Néptanítók lapja*, 7–8, 9–10.
- Keményfi, R. (2004). *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktónák elemzési lehetőségei*. Egyetemi Kiadó.
- Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára, Hon- és népismeret. (2012). https://kerettanterv.oh.gov.hu/02_melleklet_5-8/index_alt_isk_felso.html
- Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyama számára, Hon- és népismeret. (2020). https://www.oktatas.hu/koznevels/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt_isk_5_8
- Kérdő, A. (2008). A tartalomelemzés elmélete és gyakorlati alkalmazása. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola, 58 p. http://www.szociologia.eu/sites/default/files/hir_csatolmanyok-tartalomelemzes_kerdo_andrea.pdf

- Kiss, K., & Bugya, T. (2014). Nyílt forrású térinformatikai rendszerek használata az ökológiai térképezésben és elemzésben. *Modern Geográfia*, 9(4), 51–62.
- Kósa, L. (1998). *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Harmadik bővített kiadás. Planétás Kiadó.
- Kósa, L. (2001). *A magyar néprajz tudománytörténete*. Gondolat Kiadó.
- Krippendorf, K. (1995). *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* (T. Kállai, fordító). Balassi Kiadó.
- Makádi, M. (2002). Hogyan segítheti az általános iskolai földrajztanítást a hon- és népismeret modul? *A földrajz tanítása: módszertani folyóirat*. 10(3), 3–7.
- Makádi, M. (2005). *Földönjáró. Módszertani kézikönyv gyakorló földrajz tanárok és hallgatók számára I*. Stiefel-Eurocart Kft.
- Makádi, M. (2020). Más tájak más szemlélettel? – Javaslatok a hazai tájak tanításának szemléleti és nevezéktani problémái kapcsán. *GeoMetodika* 4(1), 35–48.
- Makádi, M., & Taraczközi, A. (2006). *A Föld amelyen élünk 5–6. osztály Hon- és népismeret B változat*. Mozaik Kiadó.
- Márton, B. (1927). *A földrajztanítás módszertana*. GAEA A Föld, az élet és a tudomány könyvei. Nemzeti alaptanterv (2020). Korm. Rendelet A Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI.4.) Korm. Rendelet módosításáról. *Magyar Közlöny*, 290–446.
- Rigó, B. (2013). Tegnap és ma. Az alsófokú helytörténeti oktatás múltja és jelene. *Történelemtanítás XLVIII. Új folyam* 4(1), <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/~2013/04/rigo-balazs-tegnap-es-ma-az-alsofoku-helytorteneti-oktatas-multja-es-jelene-04-01-02/#154>
- Seres, Z. (2021). A földrajz és a történelem tantárgyak kapcsolata a köznevelési rendszer 7-10. évfolyamain. *GeoMetodika* 5(3), 35–56.
- Tálas, I. (1937). Néprajz és középiskola. *Bethlen Gábor Református Gimnázium 1937/38. évi értesítője*, 5–6, 32–50.
- Teperics, K. (2015). A földrajztudomány/földrajztanítás szerkezete, egyedi vonásai, hatásuk a földrajztanítás folyamatára. In Teperics, K., Sáriné Gál, E., Németh, G., Sütő, L., & Homoki, E. (szerk.), *Földrajztanítás – válogatott módszertani fejezetek. Kézikönyv*. (pp. 29–34.) Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Udvarhelyi, K. (1938). *Magyarország földrajza az iskolában, szülőföldismertetés*. A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára. XXI.
- Varjas, J. (2021). A fenntartható fejlődés megjelenése Magyarország és Anglia földrajzterveiben. *Modern Geográfia*. 16(2), 21–41. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.02.02>
- Végh, J. (1942). *Táj- és népkutatás a középiskolában*. A magyar táj- és népismeret könyvtára 6. kötet. Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya.

Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licence-feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

This open access article may be used under the international license terms of Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

